

СТЕФАН МРОЧКОВСЬКИЙ: ЛЕГЕНДАРНИЙ РЕЗИДЕНТ РАДЯНСЬКОЇ РОЗВІДКИ „МІСТЕР ТОМСОН”

*Высокий, худощавый, с
откинутыми назад
прямыми волосами, в
прекрасно сидящем на
нем костюме, он
выглядел истинным
западным
коммерсантом...*

*Мрочковский добывал
ценнейшую информацию
и снабжал управление
крупными суммами
валюты.*

Наталья Звонарева

Нещодавно виповнилося 125 років від дня народження уродженця Єлисаветграда Стефана Йосиповича Мрочковського (1885-1967). В історії російської військової розвідки він посідає сьогодні одне з найпочесніших місць. Створену і керовану нашим земляком півтора десятиліття років (1928-1943) розвідувальну мережу, яка охоплювала багато країн світу, дослідники називають „самим гениальним проектом военной разведки за всю ее историю”. То інша справа, що надсекретні служби розповідають про своїх героїв тоді, коли їх давно немає серед живих.

Лише цього року у російському журналі „Разведка” з’явилася стаття під інтригуючою назвою „Кто вы, мистер Томсон? Советский разведчик или американский миллионер”, яка вперше висвітлює неймовірні подробиці розвідувальної діяльності і подальшої долі Мрочковського. Можна не сумніватися, що історія життя цієї людини зацікавить і письменників, і кінематографістів.

Народився Стефан Йосипович 14 серпня 1885 року в Єлисаветграді. Як можна судити з імені та прізвища, мав він польське походження. Хоча батько буцімто був простим робітником, займався вичинкою шкір тварин. Середню освіту хлопець здобув у рідному місті, закінчивши знамените Єлисаветградське земське реальне училище, засноване у 1870 році.

Технічна за своїм основним призначенням школа виховала стільки видатних гуманітаріїв, що її називають по-справжньому унікальним навчальним закладом. Серед них - видатні письменники: Євген Маланюк (1897-1968), Юрій Яновський (1902-1954), Ригор Кобець (1900-1990), Арсеній Тарковський (1907-1989); художники: Георгій Бострем (1884-1977), Іссахар Рибак (1897-1935), Олександр Осмьоркін (1892-1953), Самійло Дудін (1863-1929), Петро Покаржевський (1889-1968); музиканти Фелікс Блуменфельд (1863-1931), Кароль Шимановський (1882-1937); театральні діячі Микола Садовський (1856-1933), Панас Саксаганський (1859-1940) та інші. Значно складніше назвати

видатних технарів, випускників ЄЗРУ. Тут згадуються хіба що Євген Чикаленко (1861-1929), академік Георгій Проскура (1876-1958) та астрометеоролог Анатолій Дьяков (1911-1985).

Стефан Мрочковський після закінчення ЄЗРУ також подався в гуманітарії, вступивши на юридичний факультет Харківського університету. А членом РСДРП (б) він став ще у 1905 році. Здобувши у 1912 році вищу освіту, повертається до рідного міста; працює до 1917 року присяжним повіреним в Єлисаветграді. А далі в офіційній біографії Мрочковського повідомляється, що у 1917-1919 році він був активним учасником революційних подій у місті: член Єлисаветградської ради робітничих і солдатських депутатів та Військово-революційного комітету, голова ревкому; потрапив у полон до денікінців, звідки йому вдалося втекти; завідувач Єлисаветградського політвідділу народної освіти. Ці факти чомусь не знаходять підтвердження у ґрунтовній книзі „Годы борьбы. Сборник материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине», виданої 1927 році з нагоди 10-ї річниці Жовтневої революції. Стефан Мрочковський тут не фігурує зовсім! Щоправда, тричі мимохідь згаданий якийсь меншовик з дуже схожим прізвищем - А.Мрочковський.

До речі, найвідомішим носієм цього прізвища є Сергій Віталійович Мрочковський (1888-1936). Після громадянської війни він командував військовими округами на Уралі, в Поволжжі та Західному Сибіру. Згодом був головою трестів "Уралзолото", "Госшвеймашина", "Казжелдорстрой". У 1932-1933 році Мрочковський - начальник будівництва Байкало-Амурської магістралі. Нагороджений двома орденами Червоного Прапора. З 1927 року переслідувався як запеклий троцькіст, виключався з партії, створив навіть підпільну троцькістську друкарню. У 1936 році був репресований та розстріляний разом з нашим земляком Григорієм Зінов'євим за приналежність до так званого „антирадянського, об'єднаного троцькістсько-зінов'євського центру”, який буцімто організував убивство Кірова і готував замах на Сталіна та інших членів Політбюро.

Але повернімось до нашого земляка Стефана Мрочковського. Його кар'єра після громадянської війни іде стрімко вгору: не так багато було серед більшовиків людей з вищою освітою, та ще й юридичною. Очевидно цьому також неабияк посприяло досконале володіння французькою, англійською та німецькою мовами. З 1921 року Стефан Мрочковський – співробітник щойно створеного Розвідувального управління штабу Робітничо-селянської Червоної Армії (згодом перейменоване на ГРУ – Головне Розвідувальне Управління Генерального штабу Радянської Армії), центрального органу військової розвідки СРСР. Очевидно, цим і пояснюється відсутність згадок про нього в книзі про революційні події в Єлисаветграді.

Того ж року Стефан Йосипович – заступник голови радянської делегації на мирних переговорах з Польщею у Ризі. У 1921-1925 роках він працював головою одного з комітетів Вищої Ради Народного Господарства СРСР. У 1923 році Мрочковський стає головою акціонерних товариств „Берсоль” і „Метакім”, через які здійснювались деякі секретні програми радянсько-німецького військового співробітництва. Під виглядом добрив для сільського господарства на цих підприємствах вироблялись отруйні гази для воєнних потреб.

У 1927 році Стефан Йосипович очолює ще й радянсько-німецьку фірму «Востваг», яка мала філіали у багатьох країнах світу. Так, поступово реалізується чи не найграндіозніший проект радянської військової розвідки – „Проект МСКП” (Мобилизационная Сеть Коммерческих Предприятий), який займався фінансуванням розвідувальної діяльності та легалізацією розвідників. У 1928 році начальником (резидентом) мережі комерційних підприємств радянської військової розвідки за кордоном призначається Стефан Мрочковський. Мережа охоплювала багато країн Західної Європи, Близького і Далекого Сходу: Німеччину, Францію, Англію, Польщу, Румунію, Ірак, Іран, Китай, США і Канаду. Як талановитий організатор, Мрочковський домогся того, що уже в 1932 році річні обороти фірм, які входили в мережу, вираховувались мільйонами доларів. Таким чином, Розвідувальне управління не клянчило у держави величезні кошти на оперативну роботу, а завдяки Мрочковському заробляло їх саме. Крім того, на гроші фірм МСКП здійснювались закупки найновіших зразків військової техніки та озброєння у різних країнах світу. У 1935 році Стефану Йосиповичу присвоюють високе (генеральське) військове звання – корпусний комісар.

Більше того, 25 січня 1937 року про успіхи радянської розвідки Стефан Мрочковський разом з іншим керівником ГРУ Семеном Урицьким доповідав особисто Сталіну в його кабінеті. Аудієнція тривала рівно годину. Мрочковський не лише дуже швидко повернув державі вкладені в „Проект МСКП” 400 тисяч золотих рублів, а й домогся створення валютного запасу (мільйон доларів щорічно) для фінансування агентури. Щоправда, черговий секретар, який того дня вів облік відвідувачів вождя припустився помилки: замість С.Мрочковський написав... С.Мрочковський, хоча той (а це згаданий нами Сергій Віталійович Мрочковський) майже півроку тому був розстріляний.

Секретар начальника Розвідупра Наталія Звонарьова згадує: „Особенно бережно он относился к С.И.Мрочковскому – выдающемуся разведчику-нелегалу. Когда поступало сообщение о его приезде в Москву (примерно раз в год), Берзин вызывал меня и предупреждал: «Проследи, чтобы лишние люди не встречались с ним. В комнату, где он будет работать, пропускать только сотрудников, с которыми он связан по службе...»

А ось яку характеристику дав Ян Берзін Мрочковському в атестації за 1934-1935 рік: „Обладая солидной общей подготовкой (юрист-экономист) и большим опытом практической работы, он свои знания и опыт умеет прекрасно применять на деле. В течение ряда лет руководил крупным участком разведки, показал незаурядные способности организатора и администратора и добился крупных успехов. Характер твердый, решительный, волевые качества хорошо развиты, хорошо разбирается в людях, умеет ими управлять и подчинять их своей воле. У подчиненных пользуется большим авторитетом и уважением. Быстро ориентируется в сложной обстановке и находит правильное решение. В трудных условиях проявляет большую выдержку, в то же время весьма осторожен, гибок и изворотлив...”

Після приходу до влади Гітлера у 1933 році Мрочковський, який заздалегідь перевів основні капітали з Німеччини до Франції, поселяється з дружиною у Парижі, де працює 1940 року. Після окупації Франції переїздить у США.

А далі на долю Мрочковського випали найжорсткіші випробування. У 1937 році був заарештований, а в 1938-му розстріляний за звинуваченням у «троцкистской антисоветской террористической деятельности» керівник Розвідувального управління Ян Берзін. Зрозуміло, що під підозрою опинились всі, кому він довіряв. Тоді ж надійшов і перший донос на Мрочковського від бригадного комісара І.Д.Короля, який доповідав, що буцімто Стефан Йосипович „пытался склонить его к невозвращению под предлогом того, что в СССР его немедленно схватят и расстреляют”. Далі ще гірше. Не витримавши тортур, керівники Розвідупру „зізнались”, що Мрочковський працював на німецьку та французьку розвідки, розшифрувавши їм „Проект МСКП”.

Наприкінці 1939 року Мрочковський отримав наказ... ліквідувати фірми МСКП – глобальну мережу радянських розвідувальних організацій. Абсурд полягав у тому, що вона створювалась передусім для роботи під час війни. Остаточо мережа була ліквідована уже в США у 1942 році, Мрочковський передав Розвідувальному управлінню останні два мільйони доларів, зароблені у Парижі та Нью-Йорку. Але це вже не мало жодного значення, Мрочковський отримав наказ повернутися на батьківщину.

У листопаді 1942 року Стефана Йосиповича відразу після прибуття заарештовують, і він опиняється у сумнозвісних підвалах Луб’янки. Але він не визнав жодного звинувачення! Таке у ті часи траплялося доволі рідко. А далі почалося покарання чеканням суду, яке тривало (у що важко повірити)... 9 років! Чи не жалкував Стефан Йосипович за тим, що не скористався можливостями, які в нього були, аби назавжди залишитися „за бугром”, можна лише здогадуватися.

Нарешті, 26 серпня 1952 року Мрочковський за „антисоветские разговоры и клевету на советскую действительность” був засуджений на 15 років позбавлення волі. Із концтабору Стефан Йосипович був звільнений через рік 20 серпня 1953 року (після смерті Сталіна), повністю реабілітований у 1955 році.

Та моральні та фізичні страждання тривалістю в 10 років не пройшли безслідно. На волі Стефана Йосиповича чекали страшні хвороби (атеросклероз), внаслідок чого він став інвалідом, прикутим до

ліжка. До того ж у нього були паралізовані органи мовлення, але він все розумів, міг читати і слухати музику.

Лише у 1964 році в ГРУ згадали про свого великого розвідника. Генерал Всеволод Соколов згадує: „Мрочковские были очень взволнованы встречей со мной. Сам Стефан Иосифович понимал, откуда я, его глаза наполнились слезами. Он брал меня за руку. Жена Фанни Марковна восклицала: «Что же вы так поздно пришли, ведь сейчас он вам уже ничем не может помочь». По ее словам, за одиннадцать лет после освобождения Мрочковского никто из нашей службы не пришел и не поинтересовался их делами, здоровьем. Мне было стыдно...” Похований легендарний розвідник на Новодівичому кладовищі.